

KUOLEMA SYMPOSIUM – KARJALAN TEOLOGINEN SEURA JOENSUU 15.-16.2.2016

Emilia Kallonen, kansanmuusikko, musiikkipedagogi (AMK): SURUN OSALLISTAVA KOKEMINEN KARJALAISISSA ITKUVIRSISSÄ

Emilia Kallonen, kansanmuusikko, musiikkipedagogi (AMK)

Karelia Ammattikorkeakoulusta valmistunut musiikkipedagogi on erikoistunut karjalaiseen laulu- ja itkuvirsiperinteeseen. Hän toimii Pohjois-Karjalassa itkuvirsikouluttajana ja taiteilijana.

Arkaaisessa itkuvirsiperinteessä nykyihmistä kiinnostaa sen yhteisöllinen ja dynaaminen tunneilmaisu.

Rukouksen kaltaiset rituaali-itkut rakensivat suku- ja kyläyhteisön sisäistä tasapainoa pukemalla sanoiksi ja säveleksi yhteisiä sekä yksityisiä tunnekokemuksia.

Itkuvirsien rikkaan ilmaisuvoiman ovat löytäneet myös tämän päivän suomalaiset. Monet eri-ikäiset, erilaisista ammattikunnista ja elämäntilanteista tulevat naiset ja miehet osallistuvat itkuvirsikursseille, joilla ikivanhan itkuvirren muodossa käsitellään ja puretaan omia elämäkokemuksia ja voimakkaita tunteita herättäviä elämänmuutoksia.

Myös eri hoiva-aloilla työskentelevät voivat tänä päivänä käyttää äänellä itkemisen prosessia osana asiakastyötä, esimerkiksi sururyhmissä.

JOHDANTO

Oma myötäsytyninen kiinnostukseni itkuvirsiin on viime vuosina syventynyt itkutaidon opiskeluun, itkujen esittämiseen taiteilijana sekä toimimiseen itkuvirsikouluttajana. Itkuvirsissä minua kiehtoo niiden arkaainen luonne ja syvästi puhutteleva ilmaisuvoima. Ne ovat avanneet minulle kansanmuusikkona aikaikkunan karjalaiseen lauluperinteeseen ja auttaneet syventymään perinteen yleisinhimilliseen kokemukselliseen maailmaan.

Kuvailen teille yleisesti perinteisiä karjalaisia kuolemariitteihin liittyviä itkuvirsiä eli kuolinitkuja. Esitän kuolinitkuista sellaisia merkityksiä, tapoja ja käytänteitä, jotka ovat yhtenäisiä koko karjalaiselle kulttuurialueelle.

Kerron lyhyesti itkuvirsien rituaalisesta luonteesta ja sitä, miten dynaaminen merkitys perinteisillä itkuvirsillä on ollut erityisesti yhteisön ja sen sisällä yksilön sisäisen tunneentän ja elämän tasapainon rakentajana.

Lopuksi avaan ajatuksia siitä, kuinka vanhaa itkutaitoa nykypäivänä voidaan lähestyä ja kuinka itkuvirsiä tänään käytetään esimerkiksi surutyössä.

Olen käyttänyt pääasiallisena lähteenä Unelma Konkan teosta ”Ikuinen ikävä – Karjalaiset riitti-itkut”, jossa hän hyvin puhuttelevasti avaa karjalaisia kuoleman käsittelyyn liittyviä tapoja ja itkuvirsien hyvin syvälle kansan maailmankuvaan uppoutuvaa traditiota.

Karjalainen itkuvirsiperinne on arkaaista kansanrunoutta ja -musiikkia, jossa runokieli ja musiikillinen ilmaisu yhdistyvät erottamattomaksi kokonaisuudeksi.

Itkuvirsien oma, puhekielestä selkeästi erottuva itkukieli on kuvailevia kiertoilmauksia luovaa metaforakieltä, joka etenee vapaamittaisesti improvisoiden.

Itkumelodian, voihekaisujen ja nyyhkimisen kanssa runollinen sanankäyttö yhdistyy kokonaisvaltaiseksi äänellä itkuksi.

Karjalaisen itkuvirsiperinteen elinkaari ulottuu muinaiskarjalaisen heimon seremonioista meidän päiviimme asti. Vuosisatojen kuluessa kristillisen kirkon opetus on imeytynyt osaksi itkutraditiota ja sen sisältämää maailmankuvaa.

Itkuvirsiä ovat luoneet ja ylläpitäneet suku- ja kyläyhteisön siirtymäriitit häät, hautajaiset ja rekryyttiriitit, joissa kaikissa oli kyse yksilön sosiaalisen aseman muutoksesta.

Itkuvirret olivat tämän muutoksen tunnekokemusten purkajia sekä maagisen rajanylityksen elämyksellisiä saattajia.

Rituaali-itkujen lisäksi esitettiin niinkutsuttuja tilapäitätkuja. Arkielämän itkuilla kuvattiin kaikenlaisia voimakkaita tunteita, myös positiivisia.

ITKUVIRSIEN OLEMUS

Itkuvirsi on tutkijoiden antama ja käyttämä nimitys rituaaliselle äänellä itkemiselle. Edellä käytän itkuvirsi -termin lisäksi karjalaisten omia nimityksiä **äänellä itku ja itku**.

Karjalaisessa elinpiirissä äänellä itkeminen oli naisten hallitsemaa ja ylläpitämää perinnettä. Itkutaito ja erityisesti kuolleelle itkeminen kuului jokanaisen velvollisuuksiin. Lisäksi oli erityisen taitavina itkijöinä tunnettuja naisia, joita saatettiin kutsua hautajaisiin ja häihin itkijöiksi. Naiset olivat synnyttäjinä, lapsenpäästäjinä ja ruumiinpesijöinä luontaisesti lähellä elämän rajapintaa ja pystyivät itkuvirsien avulla kommunikoidaan elämän rajapinnan yli.

Itkuvirsi oli pyhä asia ja pyhiin toimituksiin tarkoitettua kieltä, jolla asiat kuvattiin erityisen hellään ja kunnioitavaan muotoon. Äänellä itku oli rukouksen kaltaista, tradition tarkoin säätelemää tunneilmaisua ja rituaalikieltä, jossa korostuivat toivo ja kohtaaminen. Äänellä itkentä oli aina vuorovaikutustilanne joko yhteisön elävien jäsenten välillä tai suhteessa tuonpuoleiseen maailmaan, vainajiin ja esi-isiin sekä myöhemmin kristillisen maailmankuvan mukaisiin pyhiin ja Vapahtajaan.

Itkuvirsien esittäjän – itkijän tuli osata käyttää itkusanoja oikein ja kyynelehtiä oikeasti sekä saada myös kuulijat kyynelehtimään. Kaikki tunteet ilmaistiin itkuissa apeutumisen kautta. Apeutumisella tarkoitetaan kyyneleille herkistynyttä mielialaa ja tunnelmaa. Äänellä itkennän aikana myös kuulijoiden kyynelehtiminen ja voimakas eläytyminen olivat kuitenkin rituaalin sisällä hallittua. Itkijä hallitsi tilanteen, kuulijoiden johdattamisen itkuun ja sieltä takaisin.

Rituaali itkut liittyivät kiinteästi **rajan** kokemukseen. Ne kulkivat elämän ja kuoleman välitilassa ja puhuttelivat yhtä aikaa kuolleita ja eläviä sieluja. Samalla ne häivyttivät rajaa yhteisön ja yksilön välillä. Yksilön tunne laajeni koko yhteisön itkuksi ja yhteisön rituaalinen tunneilmaisuus sulki sisäänsä yksilön kokemuksen.

KUOLINITKUT, VAINAJAKULTTI

Muinainen vainajakultti on ollut karjalaisen maailmankatsomuksen kulmakivi. Vainajakultti mureni vähitellen kristillisyyden syventyessä kansan keskuudessa. Mutta erityisesti kansan kuolinseremonioissa ja itkuvirsissä säilyi jälkiä ja kaikuja vanhan vainajakultin uskomuksista pitkälle 1900-luvulle asti. Itkuvirsien sisällöstä voi helposti tulkita hyvin syvän uskonnollisen asenteen ja pyhyiden kokemuksen.

Kuolinitkuissa yleisesti ja usein esiintyvät ”syntyset” merkitsivät alunalkaan kuolleita esivanhempia. Vainajakultin uskomuksissa suvun esi-isien vallassa olivat sekä juuri kuolleen suvun jäsenen kohtalo että eloonjääneiden hyvinvointi. Kaiken katsottiin viime kädessä olevan riippuvaisia heidän suopeudestaan. Laajemmin ”Syntyset” merkitsivät koko tuonpuoleista maailmaa, missä suvun vainajat viettivät haudantakaista elämäänsä. Sanan merkitys on laajentunut kattamaan myös kirkon kunnioitamia pyhiä, ikoneita ja viimekädessä Vapahtajaa.

Itkutraditiossa on säilynyt kuitenkin elävä suhde suvun omiin vainajiin, joihin itkuvirsien avulla oltiin suorassa kontaktissa. ”Syntysiltä” pyydettiin hyvää osaa niin kuolleille kuin elämään jääneelle perheelle ja koko yhteisölle, mikä on kuolinitkujen yksi tärkeimmistä motiiveista.

Vainajakulttiin liittynyt sielu-käsityskään ei ole yksiselitteinen. Kuoleman jälkeen sielun katsottiin eroavan ruumiista, mutta sielua ei kuviteltu aineettomaksi. Sillä oli kyky vaikuttaa elävän yhteisön elämään olemalla sen jäsenille suopea ja avulias tai kosta ja aiheuttaa heille hankaluuksia. Sielu pystyi myös näyttäytymään toisessa hahmossa, höyryn muodosa, lintuna, perhosena tai kukkana.

Kuolinitkut sisältävät paljon toivomuksia tavata vainaja uudelleen esimerkiksi joutsenena tai pääskysenä. Jälleennäkemistä ei odoteta tuonpuoleisessa vaan jo nyt, täällä ”ihalien ilmojen alla”.

Muinaiseen maailmankuvaan liittyneet uskomukset ovat säilyneet itkukielessä staattisina motiiveina tavanomaisuutensa ja rituaaliyhteytensä vuoksi, mutta ovat aikojen saatossa saaneet uuden emotionaalisen ja esteettisen merkityksen.

Vainajaa ja kuoleman aiheuttamaa muutosta, kipua ja surua kuvataan mahdollisimman hellin ja kunnioittavin kielikuvin. Surumielisyyden ja eron tuskan lävistää voimakas toivon ja yhteyden tunne.

KUOLINITKUT YHTEISÖN ELÄMÄN TASAPAINON TAKAAJINA

Kuolleelle itkeminen merkitsi yhteisön ja omaisten viimeisen velvollisuuden täyttämistä hänen edessään. Jokaiselle yhteisön kuolleelle jäsenelle oli välttämätöntä itkeä.

Kuoleman kohdatessa seuratiin vainajan siirtymistä elämän rajan toiselle puolelle herkeämättä kuolinitkujen kuvailevien sanojen avulla. Vainaja saateltiin Äänellä itkien heti hänen hengenvälänsä seuraavasta hetkestä ruumiin pesemisen, pukemisen, valvomisen, kalmismaalle saattamisen ja hautaan laskemisen kautta aina haudan luomiseen asti. Kaikkiin näihin vaiheisiin liittyi määrätty rituaali-itkut.

Lisäksi omaiset ja muut yhteisön jäsenet itkivät omia tilapäitkujaan, joissa kuvattiin vainajan merkitystä yhteisössä sekä kuoleman jättämää aukkoa heidän elämässään.

Vainajalle itkivät oman perheen tai suvun naiset. Tärkeintä oli että itkut suoritettiin tapojen vaatimalla tavalla.

Itkijän tehtävä oli paitsi johtaa koko kuolinseremoniaa, johdattaa läsnäolijat oikeaan mielentilaan ja pukea sanoiksi yhteisön sekä yksittäisten omaisten tuntoja kuoleman ja kuolleen edessä. Apuna hänellä oli määrätty riitin eri vaiheisiin kuuluvat itkumotiivit. Itkijä saattoi kuitenkin tavanomaisten itkufraasien sisällä pukea itkusanoiksi henkilökohtaisia, syviä ja vilpittömiä tunteitaan ja kokemuksiaan. Taitava itkijä siirtyi luontevasti riittikontekstista itkijän omien tunteiden tulkintaan, joiden vaikutusvoima riippui itkijästä itsestään, hänen suhteestaan vainajaan. Riitti-itkutkaan eivät näin ollen rajoittuneet ainoastaan määrättyjen toimitusten vaatimiin runollisiin kuvauksiin vaan äänellä itku oli aina aito hetkessä syntyvä tilanne.

Ruumista valvottiin pirtissä kolme päivää hengenvälästä hautaamiseen asti. Hautaaminen tapahtui kolmannen päivän aamuna. Kuolleen äärellä itkettiin ääneen anteeksipyyntöjä, kiitosta ja kaipuuta. Vainajaa puhuteltiin, häneltä pyydettiin anteeksi, häntä hellittiin itkusanoilla ja häneltä kyseltiin olivatko valmistelut hänelle mieleisiä. Myös vainajan itsensä nimissä itkettiin. Näissä itkumotiiveissa vainaja anteeksi pyytämällä hyvästelee kotipihansa ja välittömän elämämpiirinsä paikat, esineet ja ihmiset.

Vainajan matkaa ja siirtymistä uuteen elämään haudan takana kuvattiin itkujen runollisilla kuvilla, hyvin tarkasti ja seikkaperäisesti. Vainajalle pyrittiin turvaamaan mahdollisimman hyvä olo haudantakaisessa elämässä, sukulaisvainajien hyvä vastaanotto sekä varmistamaan maanpäällisten voimien anteeksi anto.

Kuolinitkut huipentuivat ruumiin maahanpanoon ja haudan umpeen luomiseen. Äänellä itku kiihtyi sitä mukaa kun hautaa luotiin umpeen ja loppui heti, kun hautakumpu oli valmis.

Hautaamista seurasi kuuden viikon suruaika, jolloin haudalla käytiin muistelemassa ja ääneen itkemässä. Koskettava suruaikaan liittyvä tapa on ollut herätellä vainaja joka aamu itkuvirsillä ja kattaa hänellekin aamiainen uunin päälle tai nurkkaan pyhäinkuvien alle.

ITKUT SURUN OSALLISTAVANA JA ETÄÄNNYTTÄVÄNÄ SANOITTAJANA

Itkuvirsien herkkä sävelmä, hellät kiertoilmaukset ja kuvaileva kieli provosoivat läsnäolevaa yhteisöä itkemään yhteisesti silloin, kun se oli välttämätöntä tavan määräämää käyttäytymistä. Itkut pakottivat suremaan kaikki ne, joilta tällaista reaktiota perinnäisesti odotettiin. Välinpitämätönkin sukulainen tai yhteisön jäsen opastettiin oikeaan suruelämykseen, jonka kokeminen kuului koko ryhmälle.

Rituaalin kannattelema äänelläitkututilanne tarjosi kollektiivisen muodon ja tilan itkeä myös yksityisiä tunteita ja elämänkohtaloita. Esimerkiksi juuri kuolelille saattoivat itkeä myös vieraat, jotka hiljattain olivat haudanneet oman lähiomaisensa. Uuden kuoleman edessä saattoi purkaa omaan menetykseen liittyvää surua ja kaipuuta ja lähettää vainajan mukana terveisiä haudan taakse omalle läheiselle.

Voisi sanoa, että itkuvirret olivat karjalaisen kylä- ja sukuyhteisön sielunhoitoa sanan konkreettisimmassa merkityksessä. Niiden hoitava vaikutus perustuu muutoksen aiheuttaman järkytyksen, murheen ja kaipauksen rituaaliseen etäännyttämiseen, itkun jakamiseen, yhdessä itkemiseen, sekä vuoropuhelun ja kohtaamisen asetelmaan. Yksityisellä surulla on turvallinen purkautumisen tila hallitun rituaalin sisällä, joka laajenee koskettamaan koko elävää yhteisöä sekä saattaa sen yhteyteen myös haudantakaisen yhteisön.

Kuolinitkuista kuvastuu, kuinka karjalaisessa yhteisössä Kuolema kohdattiin kunnioittavasti ja hyvin huolellisesti. Voi hyvin kuvitella, kuinka merkittävän ja näkyvän osan kuoleman käsitteleminen kaikkine vaiheineen on muodostanut pienen kyläyhteisön vuodenkierrossa. Kuolema oli koko ajan läsnä. Ei piilotettuna ja vaijettuna.

Kuoleman kohdatessa yhteisö sulki sisäänsä surevan ihmisen ja kantoi hänet rituaalin turvassa surun ja tuskan läpi.

ÄÄNELLÄ ITKEMISEN TRADITIO TÄNÄ PÄIVÄNÄ

Nykyihmistä kiinnostaa arkaaisessa itkuvirsiperinteessä sen yhteisöllinen ja dynaaminen tunneilmaisu. Edellä kuvatun kaltainen rituaaliyhteys kiinteän yhteisön ylläpitäjänä on kadonnut yksilökeskeisestä yhteiskunnastamme. Itkuvirret eivät perinteisessä muodossaan ja kontekstissaan ole pysyneet hengissä enää vuosikymmeniin, mutta niiden yhteisöä sitova ja yksilön tunnekehtää rakentava vaikutus puhuttelee nykypäivän ihmistä, joka alituisesti hakee yhteyttä syvimpiin tunteisiinsa ja verkostoituu erilaisiin yhteisöihin.

Karjalaisen itkuvirsiperinteen tietoinen ja järjestelmällinen elvyttäminen alkoi 2000-luvun vaihteessa, kun perustettiin Äänellä itkijät ry. Siitä asti yhdistys on järjestänyt vuosittain itkuvirsikursseja ympäri Suomea. Perinteen elpymistä sekin, että yhä useammat taiteilijat ammentavat itkuvirsiperinteestä ilmaisuvoimaa omaan taiteelliseen ilmaisuunsa.

Itkuvirsiharrastus on marginaalinen ilmiö, mutta osaltaan se jatkaa vanhaa itkutraditiota. Monet eri-ikäiset, eri ammattikunnista ja elämäntilanteista tulevat naiset ja miehet hakeutuvat itkuvirsikursseille purkamaan ja jäsentämään omia elämäkokemuksia ja vahvoja tunteita herättäviä elämänmuutoksia. Myös sosiaali- ja hoiva-aloilla työskentelevät voivat tänä päivänä käyttää äänellä itkemisen prosessia osana asiakastyötä, esimerkiksi sururyhmissä. Niinkutsuttua **nykyitkua** kutsutaankin **hoitavaksi itkuksi**, joka korostaa sen esteettisiä ja emotionaalisia pyrkimyksiä ja terapeutista voimaa.

Oleennaista äänellä itkemisessä vielä 2000-luvulla on **kohtaaminen ja vuorovaikutus**. Itkuryhmissä opitaan itkuvirsiperinteen lainalaisuuksia ja tehdään itkuja omasta elämästä omalla kielellä. Ne myös ääneen itketään ryhmässä.

Äänellä itkemisen prosessissa yksityinen tunne pukeutuu sanoiksi, joita itkuääni ja melodia kannattelevat. Itkuryhmästä muodostuu **yhteisön konteksti**, jonka sisällä ääneen ja sanoilla itketty tunnekokemus tulee kuulluksi, ymmärretyksi ja jaetuksi. Tämä **helpottaa, vapauttaa ja vahvistaa esittäjän itsetuntemusta ja omaa ääntä sekä luo yhteenkuuluvuuden tunnetta**.

Huomaamme, että perinteisen itkuvirren perspektiivi on primitiiviyhteisön rituaalisesta itkemisestä keikahtanut täysin päinvastaiseksi.

Tänä päivänä itkuvirsi elää yksilön ääntä, tunneilmaisuja ja omakuvaa vahvistavana ja yhteyttä luovana kielenä.

Itkuvirren ikivanha muoto pukeutuu uusiin merkityksiin säilyttäen juurensa sukupolvien rikastuttamassa mullassa.